

EN VANDRING TIL OG PÅ KALØ SLOTSRUIN

Vores vandring begynder på parkeringspladsen ved Kalø Slotskro. Parkeringspladsen er blevet for lille de seneste år, fordi antallet af folk, der vandrer til og fra slotsruinen, eller blot opholder sig på pladsen her ved slotskroen for at nyde udsigten til ruinen, bliver stadig større. Hver tirsdag aften i sommerhalvåret samles veteranbilfolket og motorcykelentusiaster på pladsen her og på marken overfor, der har måttet inddrages til parkerings- og opholdsplads for at rumme de mange mennesker.

Man kommer næsten til at tænke på de store folkefester i 1920'erne og 30'erne, der samlede tusinder af mennesker, enten de nu blev afholdt på festpladsen her ved Kaløskovene, eller ude på selve ruinen.

Sidst man lavede en tælling af, hvor mange der gik gennem leddet ud til slotsruinen årligt, nåede man til ca. 150.000 mennesker. Det er ikke blevet mindre siden.

Det er Kaløs område, vi opholder os på. Det helt enestående Kalø herregårdslandskab er stort set bevaret i dets oprindelige skikkelse, og det udgør i dag den vestligste del af Nationalpark Mols Bjerge. Vi kan takke den tyske familie Jenisch, der ejede Kalø fra 1824 til konfiskationen som "fjendtlig tysk ejendom" efter besættelsen, for at herregårdslandskabet er bevaret intakt til i dag.

Til højre fører vejen ind i Hestehaveskoven. Skråt forude ser vi "Grevens skanse" eller "Greveholm", der formodentlig er et gammelt forsvarsværk, ældre end Kalø borgen. Men intet sikkert vides – heller ikke i Nationalmuseet, der har målt voldstedet op, men ikke tør sige noget sikkert om dets anvendelse. Nogle har ment, at det slet ikke er et voldsted, men snarere en kvægfold. På afstand ses voldene knap nok, og stedet fremtræder i stedet som en malerisk samling af egetræer.

Der knytter sig mange sagn til voldstedet. Navnet skal det have fået, fordi "grev Wallenstein" herfra belejrede Kalø i 1627-28, hvor de tyske kejserlige tropper trængte op i Jylland efter Christian 4.'s uheldige forsøg på deltagelse i Trediveårskrigen. At Wallenstein og hans tropper trængte op i Jylland i de to nævnte år er rigtig nok, men Wallenstein var ikke greve, derimod hertug, general og feltmarskal, og reelt vides intet om, at han skulle have været ved Kalø på noget tidspunkt.

Ældre sagn er vandresagn, der fortæller at stedet blev lavet af belejrerne af Kalø. Men borgens indbyggere "snød" belejrerne, idet beboerne iført kohuder vandrede på ringmuren for at bilde belejrerne ind, at de havde forråd nok, eller i en anden version, at de trak den samme gris i halen, så den skreg så højt, at belejrerne troede, at der var rigtig mange svin tilbage på Kalø og derfor opgav belejringen.

Efter at have nydt herregårdslandskabet begynder vi vores vandring ud til slotsruinen ved at gå hen til leddet, der fører ud til ruinen. Vi gør stop tyve steder på vores vandring derud og ude på selve borgruinen.

Første stop er ved leddet fra parkeringspladsen ud til ruinen. Vi kan se derud og forestille os, hvordan det har set ud i 1300-tallet, da Kaløborgen var en af landets vigtigste kongeborge. Erik Menved begyndte byggeriet efter et oprør i 1313, og da Valdemar Atterdag i 1343 begyndte genrejsningen af Danmark efter de holstenske grevers huseren i riget, var Kalø den første borg, han indløste – også det vidner om dets betydning. At den holstenske adelsmand Klaus Limbek fortsatte som Valdemars lensmand efter indløsningen, vidner om, at man dengang ikke tænkte så meget i nationalitet som i dag – eller det kan være

udtryk for en "handel" i forbindelse med overdragelsen. Kalø er på størrelse med Kronborg og har for sin tid i begyndelsen af 1300-tallet været topmoderne. Her på Kalø indsatte kongen en lensmand, der skulle sørge for ro og orden og ikke mindst skatteopkrævning på hele Djursland. Sidst i 1300-tallet var borgen igen pantsat, nu til Århusbispen, men den blev indløst af Dronning Margrethe i 1407. Ellers er borgen især kendt for at have huset den unge svenske adels søn Gustav Vasa, der var fange her fra 1518 til 1519. Borgen begyndte at forfalde i 1600-tallet, hvor den ikke mere havde betydning som fæstningsværk efter at krudt og kanoner var kommet i brug. I begyndelsen af 1700-tallet afløstes borgen af det moderne Kalø, de bindingsværksbygninger, vi endnu i dag ser oppe i landet lige øst for Rønde by.

I 1800- og 1900-tallet var Kalø ejet af den tyske slægt Jenisch – fra 1906 "von Jenisch", idet den daværende ejer blev adlet til baron ("Freiherr") af den tyske kejser, som han stod i nær forbindelse med. Kalø blev efter besættelsen i 1945 konfiskeret af den danske stat, på samme måde som al anden tysk ejendom i landet, selv om familien von Jenisch absolut ikke var nazister. Kalø har lige siden været statsejendom og forvaltes som sådan af Naturstyrelsen under Miljøministeriet. Midt under besættelsen rejste medarbejdere ved Kalø Gods en mindesten over Kalø's ejer Wilhelm von Jenisch, der var omkommet ved en flyulykke i forbindelse med sin deltagelse som tysk officer i besættelsen af Kreta. Mindestenen kan endnu ses i Ringelmoseskoven.

Kalø var i middelalderen både fæstning, administrationscentrum og storgods. Den af kongen indsatte lensmand var skatteopkræver, øverste retsinstans og øverste politimyndighed. To ladegårde: "ved skoven" (hvor det moderne Kalø ligger) og på øen hørte til godset, der stort set har været selvforsynende – kun jern og salt og evt. luksusvarer (krydderier, smykker, klæde (silke og fløj)) skulle købes. En verden for sig selv.

Vi åbner leddet og går ud på dæmningen, der fører til slotsruinen.

Andet stop midt på dæmningen.

Vi står på det ældste vejstykke i Danmark, der stadigvæk er i brug. Dæmningen ud til Kalø blev anlagt af Erik Menved, idet Kalø dengang var en ø, som navnet siger en ø, der blev brugt til at have kalvene gående på til opfedning i sommerhalvåret. Dæmningen har dog været repareret talrige gange, så om det lige hele vejen er de samme sten, som Erik Menved lagde ud, er nok en anden sag. Her midt på dæmningen må man forestille sig, at der har været en vindebro, der har skullet forhindre evt. fjender i at trænge længere frem. Vi har dog ingen spor af en sådan bro, så antagelsen bygger alene på forskernes viden om andre middelalderborge fra den tid. Vi har viden om en stor istandsætning af dæmningen midt i 1500-tallet, og en større reparation fandt også sted i forbindelse med udgravningerne på borgøen i 1940'erne.

Bemærk sildebensmønstret i brolægningen, meget tydelig flere steder. En almindeligt anvendt måde at lægge stenbro på – det har det formodentlig også været i middelalderen.

Vi går videre ud mod øen.

Tredje stop er ved overgangen fra dæmningen til øen.

Her har man tidligere forestillet sig, at der har været et palisadeværk og måske et porttårn - og måske også en vindebro som endnu et værn mod fjender fra fastlandet. Der blev derfor foretaget udgravninger i 2006 for at få be- eller afkræftet den teori. Det blev til en afkræftelse – intet spor af hverken palisader eller bro

kunne findes. Det gør det så til gengæld endnu mere sandsynligt, at der har været en vindebro midt på dæmningen i stedet.

Vi træder nu ind på selve øen og følger den almindeligst benyttede sti ligeud, indtil vi befinder os ud for overgangen over den våde voldgrav.

Fjerde stop er ved stien ud for overgangen over den våde voldgrav

Nu kan vi til venstre næsten bogstaveligt se Kaløborgen "tårne" sig op, mens vi til højre kikker over mod noget buskads og kystlinjen yderst. Buskadset har den særlige historie, at her gemmer der sig en del stenfundamenter, som i 1800-tallet blev beskrevet som "resterne af en stensat kælder med indgang fra øst". Det har givet anledning til teorien om, at der har været tale om "et tårn, som både har kunnet vogte over den nærliggende ladeplads og være endnu et led i bevogtningen af adgangsvejen til borgen". Da Niels Engberg fra Nationalmuseet gravede på borgøen i 2006 benyttede han lejligheden til at efterprøve også den teori. Lige som med palisaderne ved overgangen til øen blev det til en afkræftelse. Bygningsresterne er af nyere dato og viste sig at være "en forråds-kælder tilhørende et fiskerhus fra 1700- eller 1800-tallet". Grunden til, at man fik teorien om en slags forfæstning eller måske et fæstningstårn, var at kysten lige ud for dette sted, mod øst var det eneste sted på borgøen, hvor det var muligt at komme ind med større skibe – herfra skulle evt. fjender, der kom fra havsiden, altså lægge til og bevæge sig herfra op mod borgen. Og at der har været et havneanlæg her, ved vi, da der er fundet rester af egeplanker til et moleanlæg eller en anløbsbro på stedet.

Hvis vi herfra kikker bagud ser vi Kaløskovene, til venstre Hestehaveskoven og til højre Ringelmoseskoven. Lige i udkanten af Ringelmoseskoven dukker Bregnet kirkes slanke, hvide tårn op. Bregnet kirke har altid hørt til Kalø. Den nuværende kirke er fra sidst i 1400-tallet, bygget af Kaløs lensmand på det tidspunkt: Otto Nielsen Rosenkrantz. Men før den nuværende kirke har der været en ældre romansk kirke, hvis døbefont endnu kan ses i den nuværende kirke. Kirken blev efter Kaløs konfiskation i 1945 overgivet til menigheden og har lige siden fungeret som almindelig sognekirke, idet der er fælles pastorat mellem Thorsager og Bregnet kirke. Bregnet kirke blev i 2006 smukt restaureret med udsmykning af kunstneren Arne Haugen Sørensen.

Bagude til højre, mod øst, ses den tidligere Jægerskole, senere Vildtforvaltningsskole, og nu Jægerforbundets Uddannelser. Længere til højre ses talrige master fra lystsejlerne i Nappedam Bådehavn, der er Kalø Gods's gamle anløbsbro, hvorfra godsets produkter udskibedes og varer udefra blev modtaget.

Vi kan også bevæge blikket mod sydøst, hvor vi den lille romantiske Egens kirke og længere til højre Mols Bjerge med de karakteristiske Stabelhøje mod horisonten.

Vi forlader nu den afmærkede og normalt foretrukne sti, der fortsætter lige ud et stykke endnu. Vi drejer til højre for at komme til slotsruinen ad samme vej som beboerne har gjort det i slottets velmagtsdage.

Femte stop er på dæmningen over den våde voldgrav

Der har været to store voldgrave foran Kalø, dels voldgraven lige foran borgen, der altid har været tør og altså uden vand – dog måske med lidt sump og morads i bunden – og dels den våde voldgrav, som vi står ved nu. Lige bag denne voldgrav har Kaløs ladegård ligget, det seneste anlæg blev delvist udgravet af Århus

Amt i midten af 1990'erne. Der har ligget stalde og lade til venstre og nogle enkelte andre bygninger til højre. Bygningerne er i dag markeret med kampesten.

Nils Engberg¹ skriver: "en kostald eller fæhus beliggende direkte ovenpå selve volden. En hestestald har udgjort sydføljen i det firsidede ladegårdsanlæg, en agerumslade lå mod nord og hestestalden mod vest". Bygget engang i begyndelsen af 1500-tallet, altså ikke en del af det oprindelige forsvarsanlæg, som ofte antaget, men led i et stort tænkt renæssanceanlæg med en bygning i bindingsværk på selve volden – en meget sårbar position set fra en militær synsvinkel. Bygningen har først og fremmest skullet tage sig majestætisk ud, spejlende sig i den lavvandede voldgrav, der måske mest er en "spejlgrav", altså mere til pynt end til forsvar.

"Nord for ladegårdsbanken fortsætter den brede vold med foranliggende grav, men bag volden har man ikke som ved ladegården opbygget en banke. Her har der ikke stået en bygning på volden. Bag volden fandtes spor af et stolpebygget hus, så området har været anvendt, men slet ikke i omfang som ladegårdsanlægget på sydsiden." De to volde og grave er led i et og samme anlægsarbejde. De har tilsammen kunnet signalere det imponerende indtryk, kongen har ønsket, at Kalø slot skulle fremtræde med, da han besluttede den stort anlagte ombygning i begyndelsen af 1500-tallet. En bygning på nordvolden kan evt. have været medtænkt fra starten, men blot aldrig udført. Den senere kendte økonomiske tilbagegang for slottet kan være sat ind.

Nils Engbergs udgravninger i 2006 viste, at ladegården her blev anlagt så sent som i 1500-tallet, men der har naturligvis også været en ladegård før den tid. En sådan gård var jo vigtig, for her opbevarede man korn og andre fødemidler, der var nødvendige under en evt. belejring. Lige så vigtig var heste og kvæg, det sidste fordi man fik mælk og evt. kød ved slagting. I krigstid ville ladegårdens folkehold fungere som soldater. Men regner ikke med, at der har været mere end en halv snes egentlige professionelle soldater på Kalø – resten af mandskabet til forsvar blev udgjort af borgens og gårdens folkehold, der formodentlig har været på et par hundrede mænd og kvinder.

Den vej, der bruges i dag syd om ladegårdsanlægget, er sandsynligvis anlagt i 1672, da store mængder genbrugsmaterialer skulle fragtes fra borgen ned til havneanlægget.

Rikke Agnete Olsen forestillede sig i 1982², at voldgraven oprindelig har gået fra kyst til kyst, og at ladegårdsanlægget har udgjort en slags forborg, måske med palisader langs voldgravens vestside og måske med en vindebro midt på overgangen eller ved overgangen til selve ladegårdsanlægget. Men Nils Engbergs udgravninger synes at afkræfte dette – selv om et tidligere ladegårdsanlæg og måske også voldgrav jo evt. kan have fulgt Rikke Agnete Olsens teorier.

Vi fortsætter over dæmningen i voldgraven og drejer derefter til venstre, ad en trampesti langs den gamle ladegård, eller en anden trampesti oppe på volden, indtil vi rammer den foretrukne "turiststi" igen. Der er næste stop. Undervejs passerer vi ladegårdsanlæggets sydøstre hjørne, hvor afmærkningen ved store kampesten, der følger ladegårdens bygninger, er særlig tydelig.

Sjette stop er hvor vi igen rammer den regulære og afmærkede sti

¹ Nils Engberg: Kongens borg på Kalø, i Folk og Liv 2011 s. 77 ff.

² Rikke Agnete Olsen: Kalø. Skalk vejleder, Skalk 1982.

Her får vi et indtryk af de høje skrænter på venstre side. Kaløborgen har været næsten umulig at indtage fra denne side, men vi har intet belæg for, at det nogensinde skulle være forsøgt. Kalø var jo anlagt som en tvangsborg rettet mod rigets egne indbyggere, for at sikre sig kontrol over området. Kalø slot blev mere et administrationscentrum, hvorfra kongens lensmand sørgede for lov og orden og skatteopkrævning på Djursland.

Vi fortsætter nu ad stien, indtil vi ser mindesmærket for C M Smidt til højre for stien.

Syvende stop: mindesmærket for C M Smidt

Kalø slotsruin har været genstand for udgravning rigtig mange gange, sidst af Nils Engberg fra Nationalmuseet i 2006. Men Kalø's udgraver nummer et er også den første, nemlig arkitekt C M Smidt fra Nationalmuseet, der efter aftale med Kalø's tyske ejer, Martin Johan von Jenisch, begyndte udgravninger på ruinen i begyndelsen af 1900-tallet. Der er noget dybt ironisk i, at det var Kalø's tyske ejere, der gjorde Kalø Slotsruin til et dansk nationalt mindesmærke af de helt store, næsten et symbol på Danmarkshistorien, og åbnede op for adgangen til ruinen. Med von Jenisch-slægtens samtykke fortsatte udgravningerne i 1920'erne og 1930'erne, samtidig med at der blev afholdt store folkefester med tusinder af deltagere hver sommer, med vajende Dannebrog og bøgeløvsomkransede talerstole, lovprisninger af dansk natur og historie. Og efter besættelsen i 1945 siger den danske stat så tak ved at konfiskere hele Kalø Gods som det, der blev kaldt "fjendtlig tysk ejendom".

Men Kalø's udgraver nr. 1 var og blev C M Smidt. De første udgravninger på Kalø fandt sted i 1903, og Martin Johan von Jenisch betalte selv halvdelen af udgifterne. Arbejdet den sommer bestod først og fremmest i at tømme det store tårn for affald og murbrokker.

Året efter i 1904 overtog C M Smidt ledelsen af udgravningen³, der fortsatte i 1907-08, hvor fyldlagene langs ydersiderne og den søndre del af borgpladsen fjernedes. 1909 begyndte man istandsættelsen af tårnet, hvorved det reddedes fra det totale forfald. C M Smidt vendte i de følgende år, hvor bevillingerne til udgravning slap op, igen og igen tilbage til ruinen for at sikre sig, at der ikke skete ødelæggelser, og i 1931 gjorde han opmærksom på, at hvis der ikke snart skete nye reparationer af tårnet, så ville dets vestre side skride sammen. Det gav anledning til, at der lokalt dannedes en komité, der skulle skaffe midler til istandsættelsen. Til det formål blev der afholdt en stor folkefest ved ruinen i 1933 med 7000 deltagere. Overskuddet blev så stort, at der ikke alene var penge til den krævede istandsætning, men så man også kunne begynde en restaurering af de indre tårnsider.

I 1936 blev der foretaget udmuringer i tårnets ydre af de mægtige huller, der havde undermineret de overliggende dele af murene. I det indre blev partierne omkring vinduesåbninger og bjælkehuller forstærket for at undgå bristninger og frostsprængninger. Døre og vinduer i de øvre etager blev ikke restaureret, da deres form og udseende ikke kunne fastslås med sikkerhed. Derimod blev murfladerne i "de indre facader" restaurerede, i det ydre derimod kun de nedre partier. Ydersiderne står også efter restaureringen med ru, afbrudte sten, så ruinpræget og den karakterfulde silhuet er bevaret.

I 1941-42 lykkedes det at få beskæftigelsesmidler til at fortsætte udgravningen af ruinen. 16 mand blev stillet til rådighed til at rydde hele borgpladsen for jordfyld og murbrokker og istandsætte dæmningen. Ved

³ C. M. Smidt har beskrevet sine udgravninger på Kalø i "Fra Nationalmuseets Arbejdsmark" 1932 og 1944.

denne lejlighed blev der påmuret en yderskal i nye teglsten, så vidt muligt svarende til de gamle munkesten. Samme sten blev logisk nok benyttet som mindesten over Kalø-udgraveren, da der efter hans død i 1951 blev opsat en mindesten over ham foran ruinen. Det er forklaringen på det noget specielle mindesmærke, som måske ikke er særlig køn, men som er logisk tænkt.

Denne restaurering bekostedes af staten og Århus Kommune, idet de indsamlede midler kun dækkede arbejdet med tårnet, men disse offentlige midler rakte ikke til fuldførelsen af arbejdet, hvorefter baron Wilhelm von Jenisch ligesom hans far havde gjort det i 1903 spædede det manglende beløb til.

Ved udgravningen i 1940'erne blev alle borgens bygninger og mure blottede. Skønt mange af dem kun er bevaret i fundamenter kan vi nu danne os en forestilling om ikke blot borgens hovedtræk, men også i ikke helt ringe grad om de enkelte bygninger og deres funktion, idet vi til hjælp har synsforretninger fra 1563, 1596, 1607, 1629 og 1641.

C M Smidt har i 1944 givet en udførlig beretning om Nationalmuseets udgravninger i og ved slotsruinen. Her bliver han ganske poetisk, når han omtaler øen og ruinen, ja hele egnen: "Fra alle sider i Kaløegnen – en af de mest storlinede i vort land – ses borgøen, der som et eventyr eller et levende stykke historie synes at svømme på havfladen. Dansk landskab og dansk historie mødes på en egen koncentreret måde på dette sted..."

Her er tale om ægte kærlighed! For C M Smidt blev Kaløborgen en livslang kærlighed, som han vendte tilbage til igen og igen, og som han også formåede at få lokalbefolkningen til at stå sammen om, så ruinen blev reddet, da den truede med at styrte sammen.

En helt anden sag er, at C M Smidt var uddannet som arkitekt og ikke som arkæolog, og det fornægtede sig ikke i hans udgravninger. Han var nemlig som arkitekt først og fremmest optaget af at få fastslået bygningernes beliggenhed og omrids – alt materialet i borggården, som kan have indeholdt uerstattelige fund af husgeråd og andre dagligdags redskaber, blev blot fjernet og kørt bort, hestevognlæs efter hestevognlæs – der har været talt om 400 læs i alt. Når nutidens arkæologer har undret sig over de forholdsvis meget få fund af husgeråd og redskaber, har vi forklaringen her – de er forsvundet læs efter læs uden at Smidt har interesseret sig for dem.

Men det er stadigvæk C M Smidt, vi kan takke for at ruinen står der endnu i dag, og at vi har borgfundamenterne og tårnet bevaret, så vi kan danne os et indtryk af borgens udseende i middelalderen. Det er også C M Smidt, der gennem sit utrættelige arbejde for at gøre slotsruinen kendt har æren for, at Kalø Slotsruin i dag er erkendt som et nationalt klenodie, og at der hver eneste dag, i solskin eller regn og blæst, er en konstant vandren af mennesker over dæmningen til og fra ruinen. Kalø blev stedet for de store folkefester for 50 – 100 år siden, men den er stadigvæk samlingssted for veteranbil-entusiaster og motorcykel-folket, der mødes her hver tirsdag aften i sommerhalvåret. Den hedengangne Rønne Kommune benyttede tårnruinen som symbol på egnen i sit kommunevåben, og talrige foreninger, firmaer og organisationer benytter Kalønavnet som kendetegn.

Vi fortsætter ad stien frem mod det flade plateau, den gamle ridebane, lige før broen til ruinen.

Ottende stop er ridebanen:

Ridebanen må have haft en funktion som forborg, var teorien. Nils Engbergs udgravninger viste: den plane flade skabt ved at tilføre store mængder ler på en oprindelig østvendt skråning. Fyldet sikkert fra udgravningen af omliggende store og dybe grave. Palisade mod øst. Et stenhus. Banke, palisade og stenhus kunne dateres fra keramikfund til begyndelsen af 1300-tallet. Altså fra borgens opførelse. Huset nedbrudt og et nyt opført senere i 1300-tallet. Planeret da ridebanen opførtes i 1500-tallet, hvorved alle spor af anlæg, der var gravet mindre end en halv meter ned, er forsvundet. De fleste huse har været let funderede bindingsværkshuse, og alle spor af dem er derfor væk.

Stedet har været forborg, med funktioner som håndværk, opbevaring af forråd og af de dyr, som snart skulle på bordet i borgen, opstaldning af riddersnes meget værdifulde heste etc.

Fundet af rigtig mange armbrøstspilespidser kan kun tolkes som spor af et angreb på borgen. Desuden hestesko fra ridebanetiden. Omdannelsen fra forborg til ridebane formodentlig sket samtidig med opførelsen af den nye ladegård – ridebanen har været en del af det stort anlagte renæssanceprojekt fra begyndelsen af 1500-tallet.

Ombygningen fra forborg til ridebane har ikke været kendt før og må betragtes som 2006-udgravningens hovedresultat.

I 1950'erne, efter at Kalø var blevet statsejendom, stod der et lille træskur her foran selve slotsruinen, og her stod en mand og opkrævede alle besøgende en 25-øre for at få lov til at gå ind på selve ruinområdet. Formodentlig har ideen været at skaffe økonomiske midler til at vedligeholde slotsruinen. Den trafik ophørte dog engang i 1960'erne. Siden er besøgstallet på ruinen næsten eksploderet – der regnes nu med ca. 150.000 besøgende årligt.

Vi fortsætter hen til broen over den tørre voldgrav, lige før ruinen.

Niende stop foran broen og porttårnet:

Vi ser foran os den tørre voldgrav, broen, fundamenterne af porttårnet, der stikker "næsen" frem, så siderne af Kaløborgen kunne beskydes herfra. Der har aldrig været vand i denne voldgrav, men måske har der været sumpet og vådt i bunden, og det kunne sikkert være lige så effektivt. Porttårnet har sikkert været forsynet med en såkaldt "begnæse" eller "skoldehul", hvorfra man kunne hælde kogende tjære ("beg") eller andre hyggelige ting ned i hovedet på evt. fjender, der var nået så langt frem. Øverst på porttårnet har der formodentlig været skydeskår, og inde i tårnet faldgitre, der kunne slås ned, hvis det var lykkedes en fjende at komme igennem selve porten.

Nogle forkullede rester ved udgravningen af porttårnet bevidner, at den på et tidspunkt har været brændt ned. Om det er sket i forbindelse med krigeriske begivenheder eller på ganske almindelig "fredelig" vis er det umuligt at sige noget om. Måske kan fundet af de mange armbrøstspilespidser på ridebanen ved udgravningen i 2006 skubbe i retning af, at der kan have været tale om en krigerisk begivenhed.

Efter branden er porttårnet blevet genopført i en betydeligt kraftigere skikkelse.

Vi går nu over broen, gennem fundamenterne af porttårnet, og ind i forborgen.

Tiende stop er i forborgen, ved smedjen:

Smeden var en meget vigtig person på borgen. På grund af brandfaren fra smedjen, ser vi her, at smedjen har været placeret i forborgen - det, vi kan se i dag er resterne af smedens esse. Der er muret op omkring dens bevarede fundament for at markere den for de besøgende.

En smed har der været på enhver borg – han var en betydningsfuld person. Derimod vidner det om Kalø særlige betydning, at vi ved, at der i 1400-tallet har været en særlig armbrøstmager på borgen.

Hvis vi kikker til den anden side, ser vi en mærkelig udvækst på muren ind mod borgens hovedgård. Det er næste stop.

11. stop: hemmeligheden

Foran os har vi fruerstuen = lensmandens bolig, kun kælderregionen bevaret i omrids, tre rum i alt, i det nordligste, overfor tårnet, er bevaret rester af en trappe op i etagen ovenover. Trappen er nu delvist genskabt og restaureret.

Kun lensmanden og måske enkelte andre som smed, bøssebager, kapellan har haft et egentligt privatliv.

Der har i det daglige været omkring 200 personer i alt på borgen. De har hverken haft egne rum eller egne sovepladser - kun ved hæv og vane i hvert fald. De har ikke rådet over private ejendele, og maden har været bragt ud fra køkkenet og blev indtaget i grupper rundt omkring i ladegården og på borgen.

En hemmelighed var en meget luksuriøs form for toilet – andre har besørgt i buske, voldgrave og møddinger, en lugt (stank!), vi slet ikke kan forestille os i dag. Vi ser her lensmandsfamiliens "hemmelighed" markeret som en lille udvækst på væggen ind mod fruerstuehuset

Vi går nu til højre, indtil vi står ved gangen mellem fruerstuehus og tårnet.

12. stop: foran indgangen mellem fruerstue og tårn:

Tårnet rager i dag ti meter over jorden, men det har helt sikkert oprindeligt været højere, skønsvis en 3 – 4 meter. Murene er tre meter tykke. Tårnet har haft tre stokværk over kælderen, det øverste af dem dækket af en hvælving, der gav styrke og brandsikring. Der var vægtergang langs tinden og fladt tag, som kunne bære selv store kastemaskiner. De to øverste etager var forbeholdt skytset (stenkugler af forskellig størrelse), den nederste har kunnet give plads til mandskabet og i en nødsituation også andre af slottets beboere, mens kælderen rummede forråd af mad og drikkevarer. Indgangen var fra selve slottet, i andet stokværks højde. Alt sammen ifølge Rikke Agnete Olsen i Skalk 1982.

Vi går herefter ind i selve borggården, idet vi drejer til venstre og kommer til at stå i hjørnet mellem fruerstuehus og køkkenfløjen, der ligger på skrænten ned mod havet.

13. stop: foran fruerhus og køkken:

Fruehuset rummede lensmandens bolig. Kongen indsatte en lensmand, lensmanden selv kunne udmærket have sit eget herresæde, f.eks. var Rosenkrantzernes lensmænd på Kalø i længere perioder, måske fordi deres egne besiddelser: Bjørnholm, Rosenholm og Skafføgård lå praktisk tæt ved. Lensmanden har så besøgt Kalø ind imellem, men i det daglige haft sine embedsmænd m.v. arbejdende her. Kongen har også

været på besøg ind imellem, men mange konger har sikkert ikke nået at sætte fod på Kalø. Vi har dog enkelte kongelige breve fra middelalderen, der er dateret på Kalø.

Køkkenet har været en vigtig del af borgen i det daglige. Her arbejdede pigerne i med ølbrygning, bagning, kogning og stegning i bryggers, bagers og stegers. Maden blev herfra bragt ud til de forskellige mandskaber, f.eks. ned til ladegården folk og over i en slags folkestue i lensmandens bolig, måske en af de rum i kælderen, som omridset er bevaret fra i dag. Rester af et centralt ildsted i køkkenet er fundet.

I hjørnet mellem fruerhus og køkken ser vi resterne af en affaldsgrube, som folk, der havde den opgave, har tømt med mellemrum. Affaldet kan alt efter dets art være anvendt som gødning på markerne – evt. ved i første omgang at være ført ned i ladegårdens mødding.

Rikke Agnete Olsen: "lensmandens bolig i fruerstuehusets øvre etage bestod af dagligstue, sengekammer og garderobe med aftrædelsesrum ("hemmelighed") – det var hvad de øverste i samfundet klarede sig med helt ind i 1500-årene. Borgfruen og hendes damer sad i vinduesnicherne med deres håndarbejder, spil og andre sysler, for der kom ikke så meget lys ind af de små bluindefattede ruder. I dagligstuen, hvor der var kamin, spiste man og modtog gæster. Der var god plads, for møblementet var sparsomt. Sengekammeret havde en stor seng, hvor hele familien sov, den var med himmel over, så at ikke smuds og smådyr, som faldt ned gennem loftets sprækker, skulle forstyrre søvnen. –Der kunne være trængsel under dynerne, for overklassens kvinder fødte mange børn. De havde råd til ammer.

I fruerstuehusets kælder var der folkestue, hvor mange af svendene spiste, og hvor de kunne sidde om dagen, når de ikke havde pligter at varetage – og nogle af dem sov der måske også. Der var kamin, så den var tør og god, derfor gemte man også borgens forråd af mel i et af rummene. Det var passende nær ved bagerset i den tilstødende fløj, som indeholdt køkkenfunktionerne".

Livet i køkkenet: "Foruden den daglige madlavning skulle der hyppigt brygges øl, bages, saltes flæskesider og fårebove, kærnes smør og laves ost, så lagrene i kældre og på lofter kunne være fyldte i tilfælde af belejring og i øvrigt til bespisning af gæster. Nogle af køkkenpigerne og –konerne sov ved arnen, andre i sengesteder på lofterne, flere samme, hvor der nu kunne blive plads, hverken de eller svendene havde egne rum, men i virkeligheden lå de måske lige så godt som familien i lensmandens overfyldte seng".

Vi vender nu ansigtet mod den følgende fløj, til højre, mod nordvest.

14. stop: midt for administrationsbygningerne:

Bygningerne i borggårdens vestlige side har været bindingsværksbygninger, der har været forfaldet og bygget op igen, så det i dag ikke lader sig gøre at skabe en egentlig rekonstruktion. Bygningerne har taget sig forskelligt ud til forskellige tider. De er kommet til, efterhånden som der har været brug for dem – og revet ned, når der ikke mere var brug for dem eller de var blevet for medtagne. En enkelt undtagelse er fundamenterne af et stenhus midt på fløjen, det kan have været slottets administrationscenter med bolig og kontorer til fogden og hans skrivere og regnskabskyndige.

Vi må nemlig forestille os, at der blandt bygningerne har været skriverstue til fogden (den daglige leder) og slotsskriveren, et rum til slotskapellanen, måske havde smeden og bøssemageren / værkmestren / armbrøstmageren også egne rum. Vi må regne med, at bygningerne her især har rummet slottets

”kontorafdeling”, hvor der førtes regnskab med indkomne skatter og afgifter, og hvor lov og orden på Djursland administreredes.

Efter enevældens indførelse i 1660 ophørte lensmandsordningen og afløstes af hele landets inddeling i amter. Kalø len blev herefter til Kalø Amt, der eksisterede frem til 1793, hvor det blev slået sammen med Dronningborg Amt omkring Randers og blev til Randers Amt. Amtet administreredes fra den til enhver tid udnævnte amtmands kontor, uanset hvor det var beliggende.

Amtet blev altså ikke mere administreret fra Kalø slot. Kongen var efter svenskekrigene 1657-60 i bundløs gæld og måtte sælge ud af krongodset. Kalø blev dog ikke solgt til private før 1690, hvor kongens storkansler og førsteminister Conrad Ditlev Reventlow på Kalø overtog det, men slottet herude på øen fik lov at forfalde og blev til ruin. I 1703 overdrog Conrad Reventlow Kalø til sin datter Benedicte Margrethe Reventlow, der lov det moderne Kalø oppe i landet øst for Rønne opføre.

Borgen ude på ruinen fik lov at forfalde, fordi den efter indførelsen af kanoner, krudt og kugler absolut ingen rolle spillede som fæstningsværk, og fordi den som centrum for godset med borg og ladegård lå håbløst upraktisk placeret. Derimod lå den ladegård, der hele tiden havde ligget, hvor det moderne Kalø ligger i dag, praktisk, og den blev derfor udbygget og blev hovedsæde for Kalø ejer, eller rettere for den forvalter eller godsinspektør, som Kalø ejer ansatte til at drive Kalø. Det skulle nemlig vise sig, at alle ejere efter kongen selv ejede andre godser og boede på dem, mens Kalø altså blev drevet gennem forvalter eller bestyrer. Det er forklaringen på, at det moderne Kalø er en relativt beskedne bygning – den har aldrig skullet huse godsets ejer, i hvert fald kun under dennes midlertidige besøg, og har alene skullet fungere som bolig for forvalteren eller bestyreren.

Vi vender nu blikket mod hjørnet ind mod den sidste nordlige / nordøstlige fløj.

15. stop i det nordvestlige hjørne, foran riddersalen:

I dette hjørne er der fundet rester af en tidligere borg – formodentlig Erik Menveds oprindelige borg. Kalø blev påbegyndt 1313, men blev krævet nedrevet i 1320, i forbindelse med den næste konges tronbestigning, kong Kristoffer 2. (1320-32). Hvor effektiv nedrivningen har været, og hvor meget der har været at rive ned på dette tidspunkt, ved vi reelt ikke, men udgravningen af det nordvestlige hjørne afslørede et rundt hjørnetårn, der er blevet sløjffet, evt. nedrevet, hvorefter den mur, der nu ses, er ført hen over den. Muren kan evt. også have været et mindre firkantet tårn i dette hjørne. Langs den nuværende ringmur ses i et længere forløb omridset af den tidligere borg, markeret med kampesten.

Rikke Agnete Olsen skriver: ”De to stadier ligger meget tæt på hinanden i tid og har nogenlunde samme udstrækning og planløsning. Bygninger fra det ældre kompleks indgår også i nogen grad i det yngre, for eksempel de nedre dele af det store tårn. I grunden virker det sene anlæg på mange måder som en forstærket udgave af det tidlige. Det gælder således porttårnet, der på et tidspunkt synes at være blevet ødelagt ved en brand, hvorefter det blev genopført i betydeligt kraftigere skikkelse”.

Videre: ”...ingen tegn på systematisk nedrivning i Kristoffers korte regeringstid, og i årene 1326-40, da landet var uden konge, er det ikke sandsynligt, at de stormænd, der bestyrede borgene, har gjort noget for at svække dem, tværtimod! ...mange kampe i Valdemar Atterdags tid, måske også ved Kalø- og de kan have sat deres spor i anlæggene...måske er den yngre borg en grundig istandsættelse efter kamphandlinger og

vedligeholdelse for at imødegå forfald...slet ikke sikkert, at borgen har stået færdig i 1320...men sikkert færdig, da Valdemar pantsatte Kalø til Århusbispen”.

Vi ved, at Kalø har været betragtet som en af rigets betydeligste borge i 1343, da Valdemar Atterdag begyndte genrejsningen af det danske rige, efter at det havde været pantsat til de holstenske grever i de sidste 10-20 år. Genrejsningen begyndte med, at Valdemar indløste Kalø Slot for 10.000 mark sølv. Valdemar Atterdag kom til at regere frem til 1375 og hans regeringstid er præget af skiftende konflikter og alliancer med rigets stormænd. Han har haft god brug for Kalø som støttepunkt for kontrollen over Djursland og det østjyske område.

Bygningen foran os regner forskerne med har været slottets festsal, riddersal som det ofte blev kaldt. Her blev der hængt tæpper på væggene og sat lys i stagerne, når der var dækket op til fest.

Vi skal hele tiden huske på, at det kun er de nederste mure, der er bevaret. Mange af de vægge, vi ser i dag, er sikkert ført videre op gennem bygningerne, men andre steder kan ruminddelingen have været anderledes end i de bevarede kælderregioner.

Rikke Agnete Olsen: ”den store sal har ligget kold og øde hen i det daglige, men når der skulle være gilde, blev der tændt op i kaminen, væggene blev tjældet med kostelige tæpper, og i den ene ende stilledes smalle borde, måske i hesteskoform. De blev kun dækket på den ene side (ydtersiden), så at serveringen kunne foregå fra den anden. Mange fantasifulde retter blev båret ind, og der blev spist og drukket længe, måske til musik af et lille orkester på en forhøjning i den anden ende af salen. Bagefter trådte man dansen – hvis man var i stand til det, den salte og krydrede mad gav en god tørst. I forrummet til den store sal var der et mylder af tjenere, som bar nye forsyninger til og tomme fade og kander fra, og her stod måske kokken og skar stege af hjort og vildsvin for, så kødet var varmt, når det kom på bordet. I den almindelige festrus nød sandsynligvis de flestepå borgen godt af gildet. Mange godbidder og kander med gammelt øl kan udmærket være nået frem til skytteloft og vaskekælder”.

Vi følger nu den nordlige fløj mod øst – næste stop er ca. midt på fløjen.

16. stop foran ”Paris’s kammer”:

Navnet er bevaret i synsforretninger og omtale af hekseprocesser ved Viborg Landsret. Ukendt oprindelse. Kan referere til udsmykningen, måske gobeliner med tema fra græsk mytologi og historie. Navnet antyder et fornemt værelse oprindeligt, kan have været kongens værelse under hans besøg. Måske kan Gustav Vasa have opholdt sig her under sit fangenskab.

Den mest kendte hekseproces er processen mod Bodil Hovens i 1617 – under vores ellers så populære konge Christian 4. Men det hører med til billedet af ham, at han var en ivrig ”heksejæger”, så jagten på hekse og troldfolk blomstrede voldsomt op i hans regeringstid.

Rådmand Willum Worm og Søren Frost Jensen fra Århus, fjender af borgmester Hans Grønbæk, der var gift med Maren Justdatter ankom til Kalø for at få lov til under tortur at forhøre den hekseri-anklagede Bodil Hovens. ”Hvem har forgjort Peder Skriver i Århus?” lyder spørgsmålet igen og igen, og den stakkels kvinde forsøger sig med 4 – 5 navne, der åbenbart ikke vækker de to høje herrers interesse. Men så nævner hun borgmesterfruen Maren Justdatter, og det var åbenbart lige hvad de to rådmænd havde ventet på.

Herefter anklager de borgmesterfruen for at være heks – men her var de åbenbart kommet op imod kræfter, de ikke helt kunne beherske. Borgmesteren slår igen, sagen kommer for Viborg Landsting, og i Viborg erklæres Bodil Hovens´ tilståelse værdiløs, ”en misdæders ord” kunne man ikke stole på. Borgmesterfruen går fri, det samme gør de to rådmænd, da de erklæres at have været ”i god tro” – hvem der derimod ikke gik fri, var Bodil Hovens, der endte sine dage som heks på bålet.

Regnskaber fortæller, at bødlen fra Århus har været indkaldt til at pine heksene.

Vi fortsætter vandringen langs nordfløjen mod øst, hvor næste stop er lige før vi når tårnet.

17. stop foran slotskirken:

Her tilstod ”heksene” foran Guds åsyn, derefter var det tilladt at ”pinligt forhøre dem”.

Præsten havde en gård i Rønne, ”Kappelgården” (d.v.s. ”kapellangården”), som løn.

Man skal ikke regne med, at slotskirken har været for karle og piger – den var til de fornemme og betydningsfulde på slottet.

Slotskapellet kun i brug når der var fint besøg.

Vi vender nu blikket mod det store massive tårn til højre for os.

18. stop: tårnet

Tre meter tykke mure. Små vinduer.

I dag ti meter højt, men har været 3 – 4 meter højere.

Tre stokværk over kælderen. Det øverste dækket af en hvælving, der gav styrke og brandsikring. Kælderen som forrådsrum til mad og drikkevarer.

Lagene med halmafdekning for vinteren afslører, at det har taget tre år at bygge tårnet.

Oprindelige yderside kun bevaret allernederst, hvor nedfaldet materiale har forhindrede mulighed for at få fat i de kostbare teglsten, der var et efterspurgt genbrugsmateriale.

Kalø blev i 1661 foræret eller solgt til kongens uægte søn Ulrik Frederik Gyldenløve, men få år senere mageskiftet med et af hans andre godser, så Kalø igen blev kongelig ejendom. Men i 1672 skulle Gyldenløve i gang med at opføre sit palæ i København, ”Gyldenløves Palæ”, det senere Charlottenborg, og derfor fik han nu lov at overtage ruinerne af Kalø slot, så han kunne bruge stenene til opførelsen af palæet i København.

Fæstebønderne under Kalø har sikkert også benyttet slotsruinen som ”stenbrud” til deres byggerier.

Tårnets kælder har sikkert fungeret som fangekælder. Mange forestiller sig derfor, at den svenske adelssøn Gustav Vasa har siddet i fangehullet under sit ufrivillige ophold som kongens gidsel i 1518-19, men dette er ikke tilfældet. Gustav Vasa gav sit ord på ikke at ville flygte og har derfor kunnet færdes nogenlunde frit på Kaløs område, sikkert både på øen og fastlandet. At han så brød sit ord og flygtede forklædt som

stuedriver til Lübeck, hvorfra han senere kom til Sverige og ledede oprøret mod den danske kong Kristian 2. er en ganske anden sag. Carit Etlar, et synonym for Carl Brosbøll (1816-1900), har levende skildret det i sin roman "Fangen på Kalø" fra 1877, hvor han også udvikler, sikkert alene med fantasiens hjælp, en kærlighedshistorie mellem Gustav Vasa og lensmand Erik Banners datter Else.

Det kom til at koste Erik Banner 6.000 hollandske gylden at hans fornemme fange slap fri. Bødens størrelse var fastsat i forvejen, da Gustav Vasa blev indsat på borgen.

Tårnet har været det absolut sidste tilflugtssted for slottets beboere, hvis det var lykkedes en fjende at trænge igennem alle øvrige spærringer, vindebroer, palisader, porttårn og forborg. Men før krudt og kanoner var opfundet var det næsten utænkeligt, at nogen fjende skulle komme så vidt.

En anden sag er at det ikke har været en behagelig oplevelse for borgens folk at blive sammenstuvet i tårnet med fjenderne lige uden for. Hvordan har de sanitære forhold kunnet klares? Forråd ville helt sikkert i forvejen være skaffet ind i tårnet, sikkert også så de kunne dække en lang belejring. Adgang til tårnet har der kun været i første sals højde fra fruheruset, og den adgang har det været en let sag at blokere, måske mure til, i forbindelse med en belejring.

I det daglige må vi forestille os, at tårnet har været forsynet med kamtakker øverst, så der var gode muligheder for at beskyde evt. fjender deroppe fra. Der har sikkert været højst en halv snes egentlige krigskarle på slottet i det daglige, og de har formodentlig gået vagt øverst på tårnet og måske også langs ringmurene. I krigstider har slottets almindelige beboere skullet fungere som "soldater". Vægtergang og fladt tag, der har kunnet bære selv store kastemaskiner.

Gustav Vasa har ikke siddet i fangekælderens, men det kan til gengæld ikke udelukkes, at Præsten i Vejlbj har gjort det. Han blev ført til Kalø i 1625 under lensmand Jørgen Skeel og sad derefter fangen i et års tid, indtil hans benådningsansøgning blev behandlet af højesteret under kong Christian 4.s tilstedeværelse i Kolding maj 1626. Det blev et afslag, hvorefter præsten blev henrettet på Albøge tingsted sommeren 1626 – henrettelsen forrettet af skarpretter mester Herman Høker fra Århus ved sværdet. Slotsskriver Anders Lydiksen på Kalø noterer i sit regnskab en udgift på 8 rigsdaler til skarpretteren, samt ½ rigsdaler i afgift til Århus by, for henrettelsen.

8 år senere kan slotsskriveren notere en ny udgift i regnskabet, nu 4 rigsdaler til skarpretteren for at "pine" Jep Skade, der var med i komplottet mod præsten, og året efter 1635 en udgift på 9 rigsdaler til skarpretteren for at pine og henrette Peder Worm, der var hovedmanden i komplottet. Delefogden i Maarup, der havde overbevist lensmand og herredsfoged om præstens skyld, bliver afskediget, men slipper for videre, da han anses for at have været i god tro. Men han begår selvmord senere. Skylden og vanæren må have tynget.

Efter at have kikket ned i tårnets kælder og gyst lidt ved tanken om de fanger, der kan have fristet en ikke særlig behagelig tilværelse her, fortsætter vi fra tårnet ud til resterne af det runde tårn i hjørnet mod øst.

19. stop i det runde hjørnetårn:

Fra det runde tårn har man kunnet iagttage og skyde langs begge borgens sider mod nord og øst. Foran os har vi den våde voldgrav og midt i den en affaldsgrube, eller måske snarere resterne af en brønd.

Nogle vil herfra have mod på at gå direkte ned ad skrænten, ned i voldgraven med brønden, og derfra videre på den anden side. Andre vil foretrække at gå til højre og tage broen over voldgraven og derfra dreje til venstre og følge den tørre voldgrav til vi når til stien, der fører bort fra øen og ind mod fastlandet. Her er vi ved vores næste stop, den gamle festplads.

20. stop på "festpladsen"

Folkefesterne i 1900-tallets første halvdel var arrangeret af foredragsforeninger, Indre Mission (foretrak dog festpladsen ved skovene), afholdsforeninger, politiske foreninger. Der har været afholdt store grundlovsfester, sommerfester m.m.

Talerstolen ved folkefesterne har formodentlig stået på banken midt på det ellers flade område.

På dagen prægedes området på fastlandet af opmarcherede hestevogne (senere biler), og i Vigen ankrede bådene op. Andre er ankommet med dampskibene til Nappedam etc. – her sejlede Århusbugtens Dampskibsselskab i regelmæssig rutefart i årene fra 1973 til 1933, hvor dampskibene blev udkonkurreret af lastbiler og rutebiler.

I moderne tid har Kaløspillene foregået her. Der har også været Sct. Hansbål ved ruinen – de er dog senere flyttet til pladsen på dæmningen lige efter parkeringspladsen.

Vi har udsigt over til Thyrahytten, Hack Kampmanns lille romantiske bade- og jagthytte fra 1905. Til højre herfor Strandhuset og Slotskroen. Oppe i land ses øverst Kalø Jagtslot, bygget af Hack Kampmann i 1899, og til venstre for det den østlige ende af Rønde by. Bregnet kirke titter frem i alt det grønne, og Jægeruddannelserne (tidligere Kalø Jægerskole og Vildtforvaltningsskolen) og Nappedam Bådehavn ses også tydeligt. Hvis blikket bevæger sig længere mod højre ser vi Mols, først med den lille charmerende Egens kirke på en bakketop, derefter Mols Bjerger med Stabelhøjene.

Herfra går vi tilbage til fastlandet.

Til dæmningen og fastlandet.

Måske til et besøg ved det moderne Kalø:

Hovedbygningen med midterfløj af Hack Kampmann ca. 1910, hovedbygningen som sådan, formodentlig med både øst- og vestfløj, opført af Benedicte Margrethe Reventlow i begyndelsen af 1700-tallet. Rummer i dag en afdeling af DMU, Danmarks Miljø Undersøgelser, der sorterer under Århus Universitet.

Karlsladen opført 1727, påtænkes indrettet til besøgscenter for nationalparken

Øvrige avlsbygninger af mere moderne oprindelse.

Kavallerfløjen opført i 1840'erne til det faste mandskab, der blev nødvendig efter hoveriets afskaffelse.

Jagtslottet opført 1899 af Hack Kampmann og nu administrationscentrum for Nationalpark Mols Bjerger.

Talrige Kaløhuse rundt omkring i Rønde, og der har været mange flere! Hovedbygningen til Kaløs gamle kro i krydset Molsvej- Kaløvej nedbrændte i 2009, derimod er dens afløser, der blev bygget ved den nye Århus-

Grenaa landevej nord om den gamle Rønde-landsby, bevaret som medborgerhus under sit tidligere navn "Hotellet", midt i Rønde by.

Vilfred Friborg Hansen, skrevet til et smartphone-formidlingsprojekt juli 2012